

Egy szál lépéshez
kétféle lábnyom!
Véghez mi végez?
Megjött-e rákom?

Két szál lábnyomhoz
egy-ákombákom.
Amit halálom hoz,
élve találok.

Nagy Zsejke

SZÉP ERNŐ HÁROM KÖNYVTERVE

Szép Ernő kisméretű noteszekbe jegyezte le ötleteit, gondolatait, vázlatait (OSZK Kézirattár Fond 81/3), általában rövid címmel azonosítva, hogy milyen témakörhöz vagy melyik készülő művéhez tartoznak (például „Azra”, „Erdőváros” – ebből lett később az EMBERSZAG –, „Nyomdaszag” – a későbbi NATÁLIA). A kézirattár Szép Ernő-hagyatéka őriz három terjedelmes, nem autográf tematikus összeállítást is, melyeknek előzményei részben megtalálhatók ezekben az évtizedeken át, „Halál”, „Zsidó”, „Én”, „Ember” stb. címen vezetett noteszbejegyzésekben. A hosszabb, kidolgozottabb szövegrészek forrása azonban ma már fellelhetetlen. A három, eddig kiadatlan kézirat közül kettő kézírásos, egy pedig gépirat.

A kézírás Szép Ernő húgáé, Szép Bertáé, ezt annak a kísérőlevélnek az alapján azonosítottam, amelyet a másik hűg, Szép Anna visszaemlékezéseihez írt. Minthogy a gépirat hiányosságait, elütéseit is ő javította, sok helyen nem is tudva pótolni a hiányzó szavakat, ezek az összeállítások nagy valószínűséggel már Szép Ernő halála után készültek. Vagyis nem forgathatjuk megnyugtatóan hiteles és a szerző szándékait tükröző kéziratokként (a sokszor olvashatatlan noteszbejegyzésekkel egyébként is lehetetlen tételesen összevetni), és főleg nem megszerkesztett, lezárt művekként. De tekinthetjük előkészületeknek, hiszen a feljegyzésekből kiderül, hogy Szép Ernőt évtizedeken keresztül komolyan foglalkoztatta három nagy könyvtéma. Ezek közül az egyik a zsidósággal, a másik a halállal kapcsolatos gondolatait fejtette volna ki, a harmadikban az istennel folytatott volna párbeszédet különféle témákról.

Hatvany Lajosnak 1913 augusztusában írt leveléből tudjuk, hogy Szép Ernőt ekkor új könyvterv tartotta lázban: „*Úgy szeretném neked elmondani ezt a könyvet, amelyet csinállok, s hál' isten, egész belébódultam, mintha valami örök időkre s az egész világra szóló dolog lenne... a címe: Beszélgetés a jóistennel [...]. A legfurcsább, legőszintébb, leggyerekesebb dolgok lesznek benne, egészen elárasztja a fantáziámat. Rengeteg sokat firkáltam össze már noteszbejegyzéshez, meg vagyok rémülve tőle.*” (LEVELEK HATVANY LAJOSHOZ. Szépirodalmi, 1967. 180.) A BESZÉLGETÉSEK A JÓISTENNEL című kéziratban (Fond 81/547, 238 oldal) összegyűjtött fel-

jegyzések 1913-tól kezdődnek, a legkésőbbi feltüntetett dátum 1936. A szövegek között találunk technikai megjegyzéseket is, amelyek a majdani könyv szerkezetére vonatkoznak, például: „*Fejezetek: Isten – A világ – Az emberek – Én – A boldogság – Végtelenség – Halál*” (57). Könyvében tőle szokatlan módon mintha egyenesen a mindenséget akarta volna átfogni, vagy, ahogy egy későbbi levélben írta újra Hatvanynak: „*a könyv az örök-kévalóságnak készül*”. (LEVELEK HATVANY LAJOSHOZ, 190.)

Talán ehhez a könyvhöz kezdett szintén 1913-ban feljegyzéseket írni a halálról; később azonban valószínűleg külön kötetet tervezett erről a témáról, 1952-ig folyamatosan bővítette anyagát, főleg kultúrtörténeti jegyzetekkel. A halálról összeállított kéziratban (Fond 81/555, 307 oldal) találunk is a könyvtervre utaló megjegyzéseket: „*A Könyv: Utolsó szavak, Anekdoták, Esetek, Gondolatok*” (304.); „*Ezeket a halál szava felől való jegyzeteimet a háború utáni években ajánlottam kiadóknak, akik tőlem könyvet kértek (lehetőleg kissé erotikus regényt), s gesztálva tiltakoztak*”. (47.) A zsidóságról szóló kéziratban pedig ezt olvashatjuk: „*Először a boldogságról akartam könyvet írni. Azután a halálról, amit még az álatokkal is el akartam olvasatni*.” (135.)

Hogy a zsidóságról is akart könyvet írni, ez kiderül a harmadik, gépelt kéziratnak (Fond 81/554, 355 oldal) az anyag megformálásával küszködő megjegyzéseiből: „*Elmesélhetetlen gyötrelmeket szereztem magamnak avval az elszánásommal, hogy ezt a könyvet megírom. Tudtam, hogy kényelmetlennek, kínosnak, sértőnek és sebzőnek kellennem*.” (71.) A gépirathoz egy ceruzával írt, a kézírás szerint Szép Bertától származó címloldal tartozik: „*E följegyzésekből tervezett könyvnek a címe ez lenne: Törjétek be a fejemet*.” Akár Szép Ernő, akár a húga találta ki, a cím nyilvánvalóan a szöveg egyik mondatára utal: „*Betörök a fejét, igazat se kell szólni neki*.” (123.) Meglepő, milyen hosszan és sűrűn, 1928-tól szinte haláláig folyamatosan írta zsidó tárgyú feljegyzéseit, míg műveiben (az EMBERSZAG-ot leszámítva persze, ahol más eszközökkel ugyanezt írja meg) alig egy-két ilyen témájú utalás található, igaz, azok sűrített megfogalmazásai a gépiratban kifejtett nézeteknek. Szinte mániákusan, új és új változatban adja elő életproblémáját: a fanyar hangú, mégis kétségbeesett tiltakozást a zsidó „beosztás”, az idegenné válás abszurditása ellen, vagyis Szép Ernő a korabeli magyar zsidóság megszenvedett és a szó szoros értelmében létkérdéssé vált identifikációs konfliktusát fogalmazta meg. A harmincas években írt feljegyzései arra utalnak, hogy fontolgatta az áttérést, és ehhez próbált valamilyen érvelest kidolgozni készülő könyvében. Ezekben a részekben különös módon megszólal valami tőle idegen, időnként meglepően szenvedélyes messiási hang, mintha a tisztánlátás kivételezettjeként kitérésre buzdítva akarná kivezetni a zsidóságot az értelmetlen szenvedésből.

Szerkesztetlenségük, vázlatosságuk és a sok ismétlődés megnehezíti, sőt lehetetlené teszi, hogy feljegyzéseit összefüggő könyvekként olvassuk. Másrészt azonban a Szép Ernő jól ismert hangján megszólaló, de tőle talán szokatlan klasszikus elmélkedés műfaja nála éppen a töredékesség, esetlegesség és a zaklatott személyesség által válik izgalmassá. A szövegek hangütése megjelent művei közül leginkább a BÜNEIM-re (1924) emlékeztet, és kis karcolatgyűjteményeire. Az *Új Időkben*, a *Pesti Hírlap Vasárnapjában* vagy más korabeli lapokban talán rá is találnánk egyik-másik eszmefuttatás kidolgozottabb változatára; a Szép Ernő-publicisztikából válogatott 1992-es KISPANASZ-ban olvashatunk is néhány hasonló, rövid írást. A feljegyzéseket leginkább nyersanyagként, fésületlen háttérjegyzettként érdemes olvasni: ezeknek a gondolatoknak és ötleteknek egy részét kidolgozta és felismerhetően beépítette műveibe. Munkamódszerére

jellemző és a Szép Ernő-kutatás számára fontos adalék, hogy időnként címlistákat ad meg, egy témához milyen könyveket olvasott vagy szándékozott felhasználni.

A kéziratokból Szép Ernő monográfusai, Purcsi Barna Gyula és Vida Lajos idéztek műveikben, Bárdos Pál pedig egy nagyobb lélegzetű válogatást közölt a 2000 című folyóiratban (SZÉP ERNŐ NAPLÓJÁBÓL, 1990/3.). Igyekeztem az általa választott részleteket nem újraközölni, de néhányról nem lehetett lemondani. A kéziratok összeállítói többnyire megtartották a forrásul használt, évszámokkal is ellátott noteszek kronologikus sorrendjét, a mostani válogatás sem változtat ezen.

Szép Ernő

BESZÉLGETÉSEK A JÓISTENNEL

(arról, hogy költő vagyok) kapkodok, és semmi mellett nem érzem jól magamat, mindig mást vagy mást is szeretnék csinálni, mert mindent szeretnék csinálni. Mindenki szeretnék lenni, mindenféle ember életét szeretném átélni egy életem éve alatt. Szeretnék paraszt lenni – meg a gyaluló asztaloslegény örömeit élvezni, szeretnék katona lenni stb. stb. (Életmódok, passziók. Szalon tengerészet.) Egy ember élete semmi, mindenféle ember élete, együtt, egyszerre: ez az ember élete a világon. Mit csináljak? A legegyszerűbb lenne tán az egész életen át könyökölni, semmit se csinálni, csak mindig gondolkodni és mindent elgondolni.

(az emberek érintkezéséről) hogy haragszom az emberekre, amiért rosszak, gyanakvók, gőgösek, kímértek, részvétlenek egymás irányában. Mennyi részvétet, érdeklődést, gyöngédséget, kíméletet s udvariasságot érzek minden teremtett lény irányában. Hogy szeretnék minden emberrel jóban lenni, bizalmasnak lenni a világon, mint a rabok, akik átkopognak egymáshoz, bár nem ismerik egymást. Mégis, mily borzasztó egy emberrel öt percig együtt lenni, hogy fáraszt, hogy kiábrándít, hogy elcsüggeszt. Mily egyformák. Ugyanazt mondják. Míg beszélnek hozzám, úgy nézem őket, mint igen értéktelen, millió meg millió példányban készített bábokat, s úgy hallgatom őket, mintha masina beszélne belőlök, melyet ugyanaz az egy gépész fabrikált. Azzal mulatok, hogy fordítva próbálom nézni a fejüket, állal fölfelé, homlokkal lefelé, milyen furcsaság ez az arc. Nézem, milyen egyforma nemcsak a nyakkendődivatjuk s mellényük csíkjai vagy kockái, hanem mozdulataik, meghatározásaik bizonyos dolgokról, szavajárásuk, szavaik – kérem, a mai világban stb. –, egy-egy szónak a kiejtési módja, melyet, mintha valami dogma volna köztük, amit nem ismerek, úgy követnek. Mennyi minden, gyereksírás, szerelem, szegénység vagy életveszély, minden adódhatott elő életükben, mégis az időről beszélnek, azután a politikáról, azután a színházról, azután valami botrányról, amely egy éjjeli vendéglőben történt, azután egy kínos perc, mikor a tekintetek szétszaladnak egymás elől, mert nincs egymásnak mit mondani. Pedig két ijedt és csodálkozó